

EESTI SUULISTE NARRATIIVIDE KEELELISI ERIJOONI

Liina Lindström, Piret Toomet

Tartu Ülikool

1. Sissejuhatus

Käesolev artikkel on katse anda lühike ülevaade eesti (peamiselt suulisi) narratiive iseloomustavatest joontest: pronoomenite kasutusest, aegade kasutusest, sõnajärjest, verbivalikust. Kuna oleme narratiivide uurimisel alles algusjärgus ning olemasolev ja analüüsitud materjali hulk ei ole kuigi suur, tuleks seda võtta kui sissejuhatust selle tekstitüübi uurimisse.

Eristame kaht tüüpi narratiive – personaalseid ja vahendatud narratiive – ning peatume ka vahendatusest tingitud nähtustel.

Töö materjaliks on peamiselt TÜ üldkeeleteaduse õppetooli juures valmiv suulise kõne tekstikogu (ETF grant nr 3105), millest on analüüsitud 26 lühemat või pikemat narratiivi. Neist 12 olid personaalsed, 14 vahendatud narratiivid.

Näidetes kasutatud transkriptsioonimärkide kohta vt Rääbis ja Vellerind käesolevas kogumikus.

2. Narratiivist üldiselt

Elisabeth Gülich ja Uta Quasthoff (1985: 170–172) on kokku võtnud teiste uurijate poolt välja toodud narratiivi defineerimise kriteeriumid.

1. Narratiiv annab edasi toimunud või kujutletud sündmusi. Kui sündmused on välja mõeldud, esitatakse need nii, nagu need oleksid minevikus toimunud.
2. Narratiivide puhul on väga tähtsal kohal tegevus.
3. Narratiiv põhineb *lool* – üksiksündmusel, mis leiab aset teatud ajal teatud kohas.
4. Loo sündmustega peab kaasnema teatud transformatsioon või muutus.

5. Loos toimuv peab olema ebaharilik või normidest kõrvalekalduv, st huvitav. See, mida ebaharilikuks peetakse, sõltub konkreetsest kultuurist.
6. Narratiivis kirjeldatavates tegevustes ja sündmustes osalejad on tavaliselt inimesed või muud elusolendid. Kui see nii pole, on elutu enamasti inimesestatud – neil on kas inimese omadused või nad tegutsevad nagu inimesed (nt muinasjutt).
7. Suulises narratiivis identifitseerib jutustaja end tavaliselt ühe loos osalejaga.
8. Narratiivil on oma kindel ülesehitus, sisemine struktuur (Labov ja Waletzky 1967), eriline aegade kasutus (Schiffrin 1981; Wolfson 1979) ja eriline konnektiivide kasutus (Schiffrin 1987: 128–190, 228–266).

Lisaks sellele on suuliste narratiivide puhul märgitud veel rohkem hinnangulisust, detailirohkust ning rohkem otsese kõne kasutust.

Nendele Gülichi ja Quasthoffi poolt oluliseks peetud kriteeriumidele vastavad väga mitmed erinevat tüüpi narratiivid, näiteks muinasjutud, lood igapäevasest elust, anekdoodid jne.

Käesolevas artiklis oleme eristanud kaht tüüpi narratiive: 1. isikus jutustatud narratiive (personaalsed narratiivid) ning 3. isikus jutustatud narratiive (vahendatud narratiivid).

Need kaks tüüpi erinevad üksteisest eelkõige teksti päritolu (või vahendatuse) poolest.

Personaalse narratiivi jutustaja on ühtlasi selle autor. Ta annab edasi oma kogemusi, iseenda poolt läbi elatud sündmusi, vahendab seega iseenda tegevust minevikus. Personaalne narratiiv on tavaliselt tekstina vähem läbi töötatud kui vahendatud narratiiv, eriti kui seda jutustatakse esimest korda. Toimunud sündmusi alles vormitakse tekstiks. Tekst küpseb korduvate jutustamiste käigus. Personaalse narratiivi puhul ei ole kõnelejal põhjust kahelda teksti tõeväärtuses, kuna ta on sündmustes ise osalenud. Näites (1) on tegemist personaalse narratiiviga.

- (1) J: tead Raina=väh. (1.2) seal linnas. (1.0) me kõnnime onju seal Raekoja=platsis. (1.0) ja=mingid mingid kaks noormeest tulevad vastu onju. üks oli jumala kena. (0.8) ja=siss (1.0) eh (.) noh mina hakkasin seda noormeest

vaatama, se hakkas ka mind vaatama. (.) vaatsin vaatsin n va- noh (.) kõndisime ise edasi noh saad aru=va. (0.5) saad aru jah. ((keegi kõhib vaikselt)) ja=sis see (.) noormees ütleb @ vautsh? @ hõh \$ ma=ütsin nojah? Väga normaalne onju. (0.5) ei=sand silmi ära üksteiselt. \$ päris normaalne oli.

R: kaks tükki oli

J: jaa?

Vahendatud narratiivi jutustaja ei ole sündmustest ise osa võtnud, vaid on teksti kelleltki teiselt kuulnud. Vahendatud narratiivi jutustaja ei ole seega teksti autor. Tegu on juba valmis tekstiga, millel on oma struktuur olemas. Kõneleja võib teksti muidugi omalt poolt muuta sõltuvalt sellest, kui hästi tal lugu meeles on või kui hea ta jutustajana on. Ühtlasi võib ta kahelda ka loo tõeväärtuses, kui ei ole selle allikas kindel. Vahendatud narratiiviga on tegu näites (2).

(2) A: üks lugu oli veel mingi selline, (.) sõpradega oli väike niiöelda, (.) üritus, sis üks sõber rääkis=et tema oli sis kuulnud.S: mhmh väga heaA: kui oli Emajõe: ärikeskuse avamine. (.) jaa=jaa=jaa ja=sis: (.) oli veel see (.) linnapeaks oli (.) mt

S: Mu[gul]

A: [Mugul]

S: mhmh

A: Mugul jaa=jaa=ja=sis Einar Peni oli tuld sis Muguli juurde=ja. (.) vaadand sis linna peale ja öeld=et, (.) ja Mugul oli siis öelnud=et ei=et @ haah @ et (.) @ jah=et=et Tartu on ikka päris roheline linn. @ (.) ja=ja=sis Einar Peni oli sis selle peale öelnud vastu=et (.) @ jah (.) ma olen kõikse aeg arvanud=et sa sobid rohkem metsavahiks kui linnapeaks. @

Narratiivis võib eristada kaht tüüpi infot:

1) esiplaani-informatsioon, mis koosneb ajaliselt üksteisele järgnevatest narratiivi tegevust väljendavatest lausetest; see on n-ö narratiivi põhiliin;

2) taustinformatsioon, mis lisab sündmustiku põhiliinile lisainformatsiooni olukorra, osalejate jm asjaolude kohta.

Sellist jaotust on kasutanud mitmed uurijad (nt Hopper 1979, 1987), Luraghi (1995)). Samasugust vahet teevad ka Labov ja Waletzky (1967), kasutades vaid termineid *narratiivilaused* ning *vabad laused*.

3. Narratiivi keelelised erijooned

Douglas Biberi (1988: 135–142) tekstitüpoloogilise uurimuse põhjal iseloomustab ingliskeelseid narratiive:

- 1) sage minevikuaegade kasutamine (et väljendada minevikus toimunud sündmusi);
- 2) 3. isiku pronoomenite sage kasutamine (nendega viidatakse sündmustes osalejatele);
- 3) sage ütlemist väljendavate verbide kasutamine (Biberi termin: *public verbs of speaking*, nt *tell, speak, say, explain*) isegi siis, kui tegemist ei ole dialoogiga;
- 4) perfektiivset aspekti väljendavate verbide rohke kasutamine (*have*-konstruktsioonid, nt *had given*);
- 5) sünteetiline eitus (*no* + kvantor, adjektiiv või noomen või *neither, nor*);
- 6) oleviku kesksõna konstruktsioonid (*present participial constructions*, nt *looking ahead as if there might be people...*), mida kasutatakse kujutelmade kirjeldamisel.

Esimesed kolm Biberi välja toodud nähtustest ei ole keelespetsiifilised ning on tingitud pigem narratiivse tekstitüübi eripäradest: narratiivi sündmustik toimub minevikus; väga palju räägitakse narratiivides kellestki kolmandast; sageli antakse edasi kellegi teise sõnu. Ka perfektiivsuse, st lõpetatuse märkimine ei ole arvatavasti pelgalt inglise keele eripära, ehkki Biber vaatles oma uurimuses ainult *have*-konstruktsioone. Sünteetiline eitus ja oleviku kesksõna konstruktsioonid on aga arvatavasti inglise keele eripära või vähemalt ei leia me neile põhjendatud vasteid eesti keelest.

Lisaks esineb Biberi andmetel narratiivsetes tekstides väga vähe olevikuaja kasutust ning atributiivadjektiive.

Biberi järeldused on tehtud ilukirjanduse, st kirjaliku narratiivse teksti põhjal. Suuline narratiivne tekst jääb Biberi uurimuses koos muu suulise tekstiga narratiivsuse skaala keskossa (sinna jäävad ka biograafiad, isiklikud kirjad). Selle põhjuseks on suulise narratiivi tihe seotus kogu suhtlussituatsiooniga, mistõttu tulevad siin välja muule spontaansele kõnele iseloomulikud jooned.

Käesolevas artiklis vaatleme lähemalt eesti suuliste narratiivide keelelisi erijooni ning kontrollime Biberi poolt leitud narratiivset teksti iseloomustavate joonte paikapidavust. Käsitlemist leiavad järgmised nähtused: pronomeniite kasutamine, aegade kasutamine, verbivalik ning sõnajärg. Jälgime ka seda, kas nende nähtuste puhul on erinevusi personaalsete ning vahendatud narratiivide vahel.

3.1. Pronomenid

Biberi (1988: 135) väitel kasutatakse narratiivses tekstis väga palju kolmanda isiku pronomeneid. Ka eesti ilukirjandusproosa autorikõnes (Kaasik, Tuldava, Villup, Ääremaa 1977: 17–67) kasutatakse kõige sagedamini 3. isiku pronomeneid (67% 5093st personaalpronomeni kasutamise juhust, 1. isiku pronomeneid 29%, 2. isiku pronomeneid 4%).

Meie materjalis on aga 1. isikule viitamist rohkem. 291st personaalpronomeni kasutuse juhust kasutati:

- ainsuse 1. isiku pronomeniit 129 juhul;
- ainsuse 3. isiku pronomeniit 80 juhul;
- mitmuse 3. isiku pronomeniit 30 korral;
- ainsuse 2. isiku pronomeniit 25 korral;
- mitmuse 1. isiku pronomeniit 18 korral;
- mitmuse 2. isiku pronomeniit 9 korral.

Kokku on 1. isiku pronomeneid 147 (51% kõigist personaalpronomeniite kasutamise juhtudest), 3. isiku pronomeneid 110 (38%), 2. isiku pronomeneid 34 (12%). Seega on 1. isiku pronomeneid suulistes narratiivides märgatavalt enam kui 3. isiku pronomeneid. Miks? Arvatavasti võib seda seletada

- 1) personaalsete narratiivide suure osakaaluga uuritavas materjalis;

- 2) suhtlussituatsiooniga, kus kõneleja viitab endale, nt loo sissejuhatuses: *kas=ma seda rääkisin kuidas Mailekas triikimis lauda ostis=vä.*

Eesti ilukirjandusproosa autorikõnega võrreldes tuleb arvestada ka seda, et sealt on välja jäetud otsene kõne, mida meie materjalis oli ohtralt.

Et selgitada, mil määral on 1. isiku pronoomenite rohkuses “süüdi” personaalsed narratiivid, oleme võrrelnud 1. isiku pronoomenite esinemust personaalsetes ja vahendatud narratiivides. Ootuspäraselt oli 147st 1. isikule viitavast pronoomenist 109 ehk 3/4 pärit personaalsetest narratiividest. Kolmandale isikule viitavatest pronoomenitest oli aga 65% pärit vahendatud narratiividest – ka see fakt kinnitab, et personaalpronoomenite kasutamine sõltub narratiivi tüübist.

Silmatorkavalt vähe kasutatakse narratiivides 2. isiku pronoomeneid. Ilmselt seetõttu, et narratiive üldjuhul ei jutustata inimesest, kes on kõneleja vestluspartner – välja arvatud juhud, kui vestluspartner ei olnud teadlik toimuvast (nt magas, oli liiga noor, oli purjus vms). Võib oletada, et 2. isikule viidatakse peamiselt suhtlussituatsioonist tingituna või otseses kõnes (nt *kas sa saad aru*). Teise isiku kasutamine ilmselt ei sõltu olulisel määral narratiivi tüübist: 44% 2. isiku pronoomenitest oli pärit personaalsetest ning 56% vahendatud narratiividest.

Eelnevast võis veel ka näha, et mitmuslikke pronoomeneid on kasutatud märgatavalt vähem kui ainsuslikke.

Tuleb rõhutada, et oleme seni arvestanud ainult personaalpronoomeneid. Ent tegelikkuses on narratiividele väga iseloomulik ka pronoomeni ellips. Seda seetõttu, et narratiivis kasutatakse sageli pikki lauseseriad, milles potentsiaalselt subjektina realiseeruv agent jääb samaks – kirjeldatakse ühe narratiivi osalise tegevust. Sel juhul viidatakse tegevuse sooritajale vaid pöördelõpu abil.

Pronoomeni ja ellipsi vaheldumine on võimalik tänu sellele, et mõlemad viitavad samavõrra tuttavale referendile: kas situatsioonist tuntud referendile või hetkel kõnelejate teadvuses tekstuaalselt aktiveeritud entiteedile, kellele viidati ka vahetult eelnevas lauses (vt Brown & Yule 1983: 186).

3.2. Aegade kasutamine

Gülichi ja Quasthoffi (1985: 170) narratiivi määratlusest selgub, et narratiiv annab edasi toimunud või kujutletud sündmusi. Kui sündmused on välja mõeldud, esitatakse need nii, nagu need oleksid minevikus toimunud.

Minevikus toimunud sündmuste edastamisel narratiivis on ootuspärane kasutada minevikuaega. Biberi uurimuse põhjal (1995: 135) on minevikuaegade kasutamine narratiivis valdav ja olevikku kasutatakse harva.

Kontrollisime seda väidet tänapäeva suulise kõne korpuse narratiivide põhjal. Kokku oleme analüüsinud 26 narratiivi 776 lauset. Saadud tulemused on toodud tabelis 1. Eraldi on tabelis esitatud andmed personaalsete (1. isiku) ja vahendatud (3. isiku) narratiivide kohta ning kõige kohta kokku.

Tabel 1. Ajakasutus suulises narratiivis

Aeg	Personaalset		Vahendatud		Kokku	
	N	%	N	%	N	%
Olevik	169	47	141	34	310	40
Minevik	191	53	275	66	466	60
Kokku	360	100	416	100	776	100

Lausetes, milles öeldisel oli verbi ajatunnus olemas, oli olevikuaega kasutatud kokku 310 korral (40%) ning minevikuaega 466 korral (60%). Seega ei kinnita need andmed Biberi väidet, et narratiivides kasutatakse olevikuaega väga vähe. Muide, üsna samasugune on oleviku ja mineviku suhe ka eesti ilukirjandusproosas (Tuldava 1978: 119). See sunnib oletama, et siin peitub oluline vahe eesti ja inglise keele vahel.

Kui vaatleme eraldi personaalseid ning vahendatud narratiive, ilmneb erinevus nende kahe narratiivitüübi vahel: personaalsetes narratiivides on olevikku ja minevikku enam-vähem ühepalju (vastavalt 47 ja 53%), vahendatud narratiivides on aga minevikku enam (66%, olevikku 34%). Miks kasutatakse olevikku nii palju, eriti just personaalsetes narratiivides?

Sellele küsimusele vastamiseks oleme vaadelnud eraldi eri tüüpi oleviku- ning minevikuaegade kasutust. Tulemused on toodud tabelis 2.

Tabel 2.

Eri tüüpi oleviku- ja minevikuaegade kasutus suulises narratiivis

Aeg	Personaalsed		Vahendatud		Kokku	
	N	%	N	%	N	%
Ajalooline olevik	45	13	15	4	60	8
Üldine olevik	66	18	62	15	128	16
Olevik referaadis	37	10	55	13	92	12
Lihtminevik	161	45	163	39	324	42
Mineviku liitajad	26	7	61	15	87	11
<i>nud</i> -partitsiip üksi	4	1	51	12	55	7
Raskesti määratletav olevikuaeg	21	6	9	2	30	4
Kokku	360		416		776	

3.2.1. Minevik

Kuna narratiivis kõneldakse minevikusündmustest, on mineviku kasutamine narratiivis ootuspärane. Järgnevalt vaatleme sagedasemaid minevikuvorme ning seda, mida need narratiivis edasi annavad.

Nagu võib näha tabelist 2, kasutatakse narratiivis kõige enam kindla kõneviisi lihtminevikku (42% lausetes), eesti ilukirjandusproosa autoritekstis on lihtmineviku osakaal suurem: ligi 49% (Tuldava 1978: 119). Mineviku liitaegu on suulistes narratiivides kasutatud pisut enam kui ilukirjandusproosas: 11% lausetes (ilukirjandusproosas 8,5%), kusjuures sellele lisandub *nud*-partitsiibi kujuline finiiitne verbivorm, mida ilukirjandusproosa puhul ei ole välja toodud ning mida seal arvatavasti ka ei esine.

3.2.1.1. Lihtminevik

Kõige valdavam on narratiivis kindla kõneviisi lihtmineviku kasutamine. Personaalsetes narratiivides on lihtmineviku osakaal pisut suurem kui vahendatud narratiivides (vastavalt 45% ja

39%), seda eelkõige liitaegade ning oleviku arvel. Lihtminevik on kõige tavalisem narratiivis kasutatav aeg ning see viitab tavaliselt sündmuste toimumise ajale. Nt on läbivalt lihtminevikus näites (3) esitatud narratiivi algus; põhimõtteliselt võib kindla kõneviisi lihtminevikus olla jutustatud ka kogu narratiiv (või vähemalt selle põhiliin, esiplaani-informatsioon).

(3) Kr: mhmh (.) mul **oli** ükspäev hästi naljakas. **ootasin** Puiestee tänavas bussi ja mingisugune (.) [ee] onkel (.) **oli** ka (.) ä bussipeatuses. (.)

Ka:

[Puiestee]

Kr: rohkem rahvast **ei olnud**.

Ka “Eesti keele grammatika” väitel on lihtminevik kõige tavalisem jutustamise ajavorm, mis märgib sündmuste toimumist kõnehetkele eelneval vaatlushetkel (EKG I: 77). Seega väljendab lihtminevik perfektiivsust, sündmuse lõpetatust kõnelemishetkeks. Kindla kõneviisi lihtmineviku kasutamisega osutatakse sellele, et sündmus on kindlasti toimunud ning selles ei ole vaja kahelda.

Sellist kindlust pakuvad eelkõige personaalsed narratiivid, kuna seal toimuv on kõneleja enda kogemus. Ilmselt seetõttu kasutataksegi personaalsetes narratiivides lihtminevikku pisut enam kui vahendatud narratiivides.

Erandiks võivad olla need personaalsed narratiivid, mille puhul kõneleja ei ole sündmuste toimumise ajal olnud teadlik toimuvast ning talle on sellest kõneldud hiljem. Kõneleja võib markeerida, et on kuulnud seda juttu enda kohta kelleltki teiselt. Nii on näites (4) kõneleja sündmusest küll osa võtnud, ent olnud liiga noor, et seda mäletada. Seetõttu kasutab ta selles lõigus kahel korral ka kindla kõneviisi enneminevikku (näites paksus kirjas).

(4) U: [mena olin: ju väike=ja mul:=e mamma=ja: (1.0) papa Jänesselja mõisas elasid papa oli sin: Jänesselja mõisa `valitseja. (0.3) ja siis meil=**oli** `toa `koer **olnud**=ja, (.) ja=s mena olin mena=i=tea poole `aastane=või, (.) ja se `koer oli noh ikka niuke voodikoer=meil. (.)

M: jah

U: ja: ja see oli mind 'ammustanud. (1.0) noo=ja siis oli kohe ju siss võimalusi `ka=oli=või nii Tartu aiglasse (-)

3.2.1.2. Mineviku liitajad

Mineviku liitaegu kasutatakse nii personaalsetes kui vahendatud narratiivides. Kui keskmiselt kasutatakse suulistes narratiivides liitaegu vaid pisut rohkem kui eesti ilukirjandusproosas (11% lausetes, ilukirjandusproosas 8,5% lausetes, vt Tuldava 1978: 119), siis vahendatud narratiivides leidub liitaegu rohkem (kokku 15% lausetest). Kõige sagedamini kasutatakse vahendatud narratiivides kindla kõneviisi enneminevikku (87st analüüsitud liitaja kasutamise juhtumist 53 lauses).

Liitaegade kasutus on vahendatud narratiivides suurem, kuna mineviku liitajad toovad kaasa lisatähendusi. Narratiivi seisukohalt on tähtsaim vahendatuse märkimise funktsioon (kasutatud on ka termineid 'kausus', 'evidentsiaalsus'). Nii nagu minevikuaja kasutamine distantseerib kõneleja kõnealuse sündmuse toimumisajast, distantseerib see vahendamise puhul kõneleja ka vahendatava teksti sisust, rõhutab kõneleja vahendajaks olemist.

Liitaegade vahendatuse väljendamist on peetud nende sekundaarseks funktsiooniks (primaarseks on ajasuhete väljendamine; Muižniece, Metslang, Pajusalu 1999b: 531). Ajavorm distantseerib kõneleja sündmusest ja ühtlasi info tõe vastavusest (Muižniece, Metslang, Pajusalu 1999a: 143).

Piret Toomet on uurinud erinevaid kaudsuse (vahendatuse) väljendamise vahendeid suulistes tekstides ning esinemissageduse põhjal reastanud need nii (1999: 51–53; 2000: 253):

- 1) kindla kõneviisi enneminevik (167 korral 363st vaadeldud vahendatust sisaldavast lausest);
- 2) *pidama*-verbi lihtmineviku vorm koos *ma*-tegevusnimega (106/363);
- 3) *vat*-tunnuseline kaudne kõneviis (53/363);
- 4) *nud*-kesksõna (24/363);
- 5) *da*-tegevusnimi (12/363);
- 6) kindla kõneviisi täisminevik (1/363).

Neist *vat*-tunnuseline kaudne kõneviis seostub eelkõige formaalse suhtlussituatsiooniga (Toomet 2000: 254), seetõttu arvatavasti seda vormi meie materjalis ei esinenud. (Meie materjal on pärit peamiselt argivestlustest, st mitteformaalsetest tekstidest.) Teine sagedasem vorm, *pidi* + *ma*-infinitiiv, on kasutusel peamiselt enustustes, ning ka seda ei tulnud meie tekstides ette.

Meie materjali põhjal kasutatakse suulistes narratiivides peamiselt kolme ajavormi, mis võivad sisaldada ka vahendatuse tähendust: kindla kõneviisi täisminevik, kindla kõneviisi enneminetik ja iseseisev *nud*-partitsiip. Vaatleme neid lähemalt. Meie peamine eesmärk on teha kindlaks, miks neid ajavorme narratiivis kasutatakse ning kuidas need sisaldavad vahendatuse tähendust. Täismineviku puhul tuleb lühidalt juttu ka teiste kõneviiside täismineviku vormidest, mis tekstides esinesid.

Enneminetik. Vahendatuse väljendamiseks kasutatakse liitaegadest peamiselt kindla kõneviisi enneminetiku. Meie materjalis oli 53 kindla kõneviisi enneminetiku kasutamise juhtumit, neist vahendatuse tähendusega 44 lauset.

Enneminetiku kasutatakse vahendatuse väljendamiseks vahendatud narratiivides, üliharva personaalsetes narratiivides. Meie materjali hulgas oli ainult üks vahendamist väljendav kindla kõneviisi enneminetiku juhtum, mis pärines personaalsest narratiivist. (Eespool esitatud näide (4) ei olnud statistika aluseks oleva materjali hulgas.) See üks juhtum oli pärit narratiivi sees paiknevast referaadist – ka siin on tegemist kellegi teise sõnade vahendamisega.

Enneminetiku sisaldavad laused viitavad vahendatud narratiivides samale ajahetkele mis lihtminetiku – sündmuste toimumise ajale. Kindla kõneviisi enneminetik ja lihtminetik vahelduvad tekstis ning on vahendatud narratiivides üksteisega asendatavad. Näites (5) on vastastikku asendatavad lihtminetik märgitud paksu kirjaga ning enneminetik paksu allajoonitud kirjaga.

(5) T: üks sõbranna rääkis=et ta käi- nad **käisid** (.) Londonis. nhh ja=sis nad=**olid** (.) nh see on lihtsalt niisama üks juhtum. S: mhmh

T: nad **olid olnud** (.) mm kõht **oli** tühi aga kell **oli** hästi palju. (.) mingi õhtul hilja juba=ja. (.) **olid läinud**

hamburgerit ostma. (.) aga sis nad **ei olnud** kuskilt **leidnud**=ja **olid otsind=ja otsind** sis **olid ä(h)ra=e(h)ksind**=ja (.) ää ja sis: ee südaöösel: Londonis=ja **ei oskand** midagi teha sääl sis, kuidagi käte ja jalgadega **olid** ikka **selgeks teind** inimestele=et üks sõbranna **rääkis** veel=et. (.) et noh=et me tahame hamburgerit=ja hehe ((naerab lõbusalt)) ja=sis: **oli** vist **saand** lõpuks=ja=**olid lõudnud** öösel ikka pärale ka sinna (.)

Ennemineviku kasutamine vahendatuse osutamiseks on seotud ilmselt ennemineviku olemusega (vt EKG I: 78–79): vaatlushetk ning kõnehetk on lahus; vaatlushetkeks on tavaliselt minevikus toimunud vestlus kellegagi, kellelt kuulnud kõnehetkel edasi antakse.

Seega määrab ennemineviku kasutamise just vahendatus.

Enneminevikku võidakse narratiivis kasutada siiski ka ilma vahendatuse lisatähendusega – see tähendab, et vaatlushetkeks ei ole kellegi teisega minevikus peetud vestlus. Need vormid olid pärit peamiselt personaalsetest narratiividest (kasutati kokku seitsmel korral), vt näide (6):

(6) jaa=ja sis he he aga sealt minu avaldusest **oli** tõesti **välja lugend**=et on trepikojas pekstud on(h)ju.

Täisminevik. Kindla kõneviisi täisminevikku kasutatakse narratiivides märgatavalt harvemini kui kindla kõneviisi enneminevikku – kokku vaid 17 lauses.

Täismineviku puhul tundub, et ajatähenduse edasiandmine on narratiivis primaarne: perfekt võtab vaatlushetke (mis tavaliselt ühtib kõnehetkega) seisukohalt kokku minevikus toimunu, mille täpsem toimumisaeg jääb ebamääraseks (EKG I: 77). Vahendatuse väljendamise funktsiooni üldjuhul ei lisandu.

Kindla kõneviisi täisminevikku kasutatakse peamiselt taustinformatsiooni sisaldavates lausetes (näide 7). Täisminevikku kasutatakse ka referaadis, mille puhul kirjeldatav seisund või tegevus ulatub selle kõnelemishetkeni, mis paikneb narratiivi sees ning on seega narratiivi jutustamise hetkega võrreldes minevikus (vt näide 8).

(7) on ju kõike elus ette tulnud.

- (8) sis ta käis küsimas meilt=et noh=et .hh kuidas meil **on läind** selle ja selle ainega=ja kõik=ja ja=ja

Täisminevikku kasutatakse vahendamisel üliharva – vaid kahes lauses oli kindla kõneviisi täismineviku kasutamine seotud vahendatuse väljendamisega. Näites (9) kasutatakse seda ilmselt ennemineviku asemel ning võimalik, et tegu on keelekomistusega.

- (9) V: minu sõber kellega ma seal saunas olin väitis=et (.) .hh et temal on üks tuttav=kes **on** juba (.) ühe teise oma sõbraga Venemaal **käinud**, käisid kuskil mägedes. (.)

Näites (10) paikneb täisminevik referaatosa sees ning on kaudse kõneviisiga asendatav (vrd *ma olevat midagi teinud*).

- (10) nii Kalev Sink üts=et, @ noh ma pidin tulema, et mind kutsuti välja=et, ma **olen** midagi **teinud** onju. @

Kindla kõneviisi täisminevikuga on võrreldav veel tingiva kõneviisi minevikuvormide kasutamine, kuna ka neid kasutatakse taustinformatsiooni sisaldavates narratiiviosades (näited 11, 12). Nende lausete eesmärk on osutada võimalikele teistsugustele lahendustele, mis narratiivis ei realiseerunud. Kokku kasutati tingiva kõneviisi minevikuvormi kaheksal korral.

- (11) oleks äärepealt kraavi sõitnud.

- (12) (h)aga m(h)uidu oleks käidud tund aega

Kaudse kõneviisi täisminevikku kasutati vaid ühel korral ning seegi oli *da*-infinitiivi kujuline täisminevik (näide 13).

- (13) nimelt **olla** üks keskealine härrasmees **solvunud** ühe Tallinna taksojuhi peale

nud-partitsiip. Narratiivides võib *nud*-partitsiip esineda üksi finiiitverbi funktsioonis, tuletagem kas või meelde tavalist muinasjuttude algust *elanud kord eit ja taat*.¹

¹ hulka on arvatud ka *tud*-partitsiibi finiiitverbina kasutamise juhud, kuna seda kasutatakse analoogiliselt

Muižniece, Metslang ja Pajusalu (1999b: 528–529) peavadki selle partitsiibivormilise öeldise algseks kasutuselaks narratiivi, kus keskendutakse käsiteldavatele sündmustele ega aktualiseerita kõnesituatsiooni. Mineviku partitsiip väljendas sündmuste lõpetust ja seega minevikulisust. Vormi evidentsiaalsuse (vahendatuse) väljendamist peavad nad kaasnevaks, perifeerseks tähenduskomponendiks. “Sellega on narratiivikasutuses eos evidentsiaalsuse kategooria, kuid otsese ja kaudse info grammatiline vastandus pole veel kujunenud.” (lk 529)

nud-partitsiibi kujulist finiiitverbi kasutatakse meie tekstides enamasti paralleelselt kindla kõneviisi enneminevikuga ning lihtminevikuga esiplaani-informatsiooni sisaldavates lausetes. Kõik need ajavormid viitavad samale ajale – sündmuste toimumise ajale.

Näites (14) järgivad sündmuste põhiliini (ehk siis sisaldavad esiplaani-informatsiooni) read a, c ja d, neist a ja d on kindla kõneviisi enneminevikus. Lauses d on öeldiseks *nud*-partitsiip, mis võib selles kontekstis olla ka ennemineviku vormist elliptiliselt tekkinud. Taustinformatsiooni sisaldav lõik b on kindla kõneviisi lihtminevikus.

(14) a) ühel päeval oli ta sis läinud (.)

b) lugu oli vis:t sügisel kui eriti külm ei olnud nii=et ta oli korralikult=ee mantlis kaabuga mustad kindad diplomaadi kohver noo igati soliidne mees lips ees ülikond seljas kingad jalas.

c) mt oli istunud esimesse taksosse järjekorras

d) .hh öelnud juhile=et. (.)

Narratiivis võib esineda ka pikki lõike, milles kasutatakse läbivalt finiiitverbina *nud*-partitsiipi, nagu näiteks katkendis (15).

(15) noo mindud sis Riia loomaaeda: autoga toodud karu ära.
(0.5) makstud kõvad papid selle eest. (1.5) nujah (.) jõudnud sis karu ilusti Vändra metsa Pärnumaale. (4.0)

Võib vaielda, kas vahendatuse (evidentsiaalsuse) väljendamine narratiivis on *nud*-partitsiibi puhul vaid perifeerne tähenduskomponent, nagu väidavad Muižniece, Metslang ja Pajusalu (1999b: 529): meie materjali põhjal on *nud*-partitsiip finiiitverbina puhtalt

vahendatud narratiividele omane nähtus. Vahendatud narratiivides on seda koguni 12% lausetes. (Personaalsete narratiivide neli kasutuskorda on tingitud abiverbi *olema* ellipsist lausete sidumisel ja ei tule seetõttu arvesse.) Arvatavasti on vahendatus siin primaarne vormivaliku printsiip; vastasel juhul võidaks selle vormi asemel kasutada ka kindla kõneviisi lihtminevikku.

Samas kindla kõneviisi ennemineviku puhul seda väita ei saa: enneminevikku kasutatakse ka ilma vahendatuse tähenduseta, sealhulgas ka personaalsetes narratiivides. Vahendatud narratiivides on kindla kõneviisi enneminevik peaaegu alati vahendatuse tähenduskomponendiga: meie andmetel vaid kahes lauses vahendatuse tähendus puudus. Personaalsetes narratiivides oli aga vaid üks vahendatuse tähendusega ennemineviku kasutusjuhtum.

Kokkuvõttes võib öelda, et narratiivides kasutatakse mineviku ajavormidest enim kindla kõneviisi lihtminevikku, mis võib esineda nii narratiivi taust- kui esiplaani-informatsiooni sisaldavates lausetes, nii vahendatud kui personaalsetes narratiivides.

Mineviku liitaegu kasutatakse enam vahendatud narratiivides ning selle vormi kasutamise tingibki vahendatuse väljendamis vajadus. Vahendatust väljendatakse eelkõige esiplaani-informatsiooni sisaldavates lausetes, sagedasemad ajavormid on kindla kõneviisi enneminevik ning *nud*-partsiip üksi. Need vormid on asendatavad lihtminevikuga ning viitavad nagu lihtminevikki narratiivis kirjeldavate sündmuste toimumise ajale.

Täisminevikku kasutatakse peamiselt taustinformatsiooni lisamiseks ning üldjuhul see ei sisalda vahendatuse tähenduskomponenti.

3.2.2. Olevik

Biberi (1988, 136) uurimistulemuste põhjal kasutatakse narratiivides olevikku väga vähe. Meie andmed seda ei kinnita: narratiivides kasutati olevikuaega isegi 47% lausetest, seejuures personaalsetes narratiivides enam kui vahendatud narratiivides (vt tabel 1). Ka eesti ilukirjandusproosa autorikõnes on olevikku kasutatud küllalt palju: 42,6% lausetest (Tuldava 1978: 119).

Oleviku kasutamise põhjuseid on mitu. Oleme olevikuaja kasutamisele leidnud üldjoontes viis funktsiooni. Olevik võib narratiivides viidata:

- a) kõnelemishetkele;
- b) narratiiviaega ületavale protsessile või seisundile;
- c) tulevikule;
- d) minevikule (st narratiivis väljendatavate sündmuste toimumise ajale, seda on nimetatud ka *ajalooliseks olevikuks*);
- e) minevikule referaadis.

Vaatleme järgnevalt neid olevikuaja kasutamise võimalusi lähemalt.

Üldine olevik. Tabelis 2 on võimalused a, b, c kokku võetud nimetuse all *üldine olevik* ning sellist olevikuaja kasutust me lähemalt ei analüüsi, kuna see ei ole midagi spetsiaalselt narratiivile iseloomulikku, vaid esineb ilmselt enamikus tekstitüüpides. Selline kasutus vastab kõige enam EKG üldisele definitsioonile: preesens on verbi ajavorm, mis märgib sündmuse toimumist kõnehetke suhtes mitteminevikulisel vaatlushetkel (EKG I: 76).

Näites (16) ja (17b) on tegu narratiivi toimumise aega ületavate seisunditega, näites (17a) viidatakse kõnehetkele:

(16) ja neil on maja kõrval majatarvete pood ja

(17) a) kujuta ette kääre

b) mis [(ikka on)] need plastmass sabaga, (.)

Üldist olevikku kasutatakse tavaliselt taustinformatsiooni sisaldavates lausetes.

Kui võrrelda sellist olevikuaja kasutust personaalsetes ja vahendatud narratiivides, siis olulist vahet nende kahe vahel pole: personaalsetes narratiivides kasutatakse üldist olevikuaega 18% lausetes, vahendatud narratiivides 15% lausetes.

Ajalooline olevik. Omaette nähtus narratiivides on ajalooline olevik ehk *praesens historicum* – olevikku kasutatakse minevikus toimunud sündmustele viitamiseks. Näites (18) on ajaloolises olevikus esitatud lõik, mis pärit narratiivist (1).

(18) me **kõnnime** onju seal Raekoja=platsis. (1.0) ja=mingid mingid kaks noormeest **tulevad** vastu onju.

Ajalooline olevik ei ole midagi uut ega ka pelgalt eesti keelt iseloomustavat – seda tuntakse juba Aristotelese aegadest alates. Deborah Schiffrin (1981: 46) on kokku võtnud varasemate uurijate poolt esitatud tõlgendused ajaloolise oleviku kasutamisele narratiivis:

- 1) ajalooline olevik on stilistiline võte, mida narratiivides kasutatakse selleks, et mineviku sündmuse elavalt edasi anda;
- 2) ajaloolist olevikku kasutatakse loo dramaatika suurendamiseks, et tekitada muljet, nagu toimuks kõik see, millest räägitakse, kuulajate silme ees;
- 3) kõneleja elab jutustusse sisse, elab sündmuse otsekui uuesti läbi ja räägib neist nii nagu kõnealused sündmused toimuksid kõnelemisega samaaegselt.

Nimetatud kolm lähenemist on väga sarnased ning toovad välja ajaloolisele olevikule iseloomuliku: selle kasutamine muudab minevikus toimunud sündmused elavamaks, toob need toimumisajast kõnelejale ja kuulajatele lähemale, kõnehetke aega.

Ajaloolist olevikku kasutati meie analüüsitud materjalis keskmiselt 8% lausetes, mis sisaldasid peamiselt esiplaani-informatsiooni. Inglise keeles on D. Schiffrin (1981: 47) leidnud ajaloolist olevikku 30% esiplaani-informatsiooni ning 3% taustinformatsiooni sisaldavatest lausetest, meie ei ole oma suhteliselt väikese materjalihulga tõttu seda eraldi jälginud.

Ajaloolist olevikku ei kasutata narratiivis läbivalt, vaid vaheldumisi lihtminevikuga.

Nii D. Schiffrini (1981: 55) kui Nessa Wolfsoni väitel (1979: 178) pole tähtis mitte ajaloolise oleviku kasutamine isenesest, vaid üleminek ühe ajavormi kasutamiselt teisele, aegade vaheldumine. Ülemineku funktsiooniks on eristada episoodi üksteisest, osutada, millised tegevused kuuluvad ühte sündmusesse, millised teise.

Näites (19) on esiplaani-informatsiooni sisaldavad laused lõikudes b, d, f ja g, ülejäänud lõikudes oli tegemist taustinformatsiooni ja kommentaaridega. Lõigus b algab narratiivi sündmusliini, kasutatakse ajaloolist olevikku. Lõik c lisab taustinfot

ning ei kuulu seetõttu sündmusliini, kasutatakse lihtminevikku. Lõigus d jätkatakse sündmusliini, kasutades selleks nüüd lihtminevikku. See lõik kirjeldab narratiivis järgmist tegevust – vaatamist. Lõigus f juhtub midagi, mida ilmselt ei oodatud – noormees teeb midagi kõneleja jaoks väga olulist – teeb häält. Kasutatakse taas ajaloolist olevikku. Järgmisel sündmusliini real g kasutatakse jälle lihtminevikku, väljendatakse reaktsiooni noormehe ootamatule kõnetusele.

- (19) J: a) tead Riinat=väh. (1.2) seal linnas. (1.0)
 b) me **kõnnime** onju seal Raekoja=platsis. (1.0) ja=mingid mingid kaks noormeest **tulevad** vastu onju.
 c) üks oli jumala kena. (0.8)
 d) ja=siss (1.0) eh (.) noh mina **hakkasin** seda noormeest vaatama, se **hakkas** ka mind vaatama. (.) **vaatsin vaatsin** n va- noh (.) **kõndisime** ise edasi noh
 e) saad aru=va. (0.5) saad aru jah. ((keegi kõhib vaikselt))
 f) ja=sis see (.) noormees **ütleb** @ vautsh? @
 g) hõh \$ ma=**ütsin** nojah?
 h) Väga normaalne onju. (0.5) ei=sand silmi ära üksteiselt. \$ päris normaalne oli.
 i) R: kaks tükki oli
 j) J: jaa?

Meie tekstidest ilmnes, et personaalsetes narratiivides kasutatakse ajaloolist olevikku märgatavalt rohkem kui vahendatud narratiivides, vastavalt 13 ja 4%. Ilmselt peitub põhjus selles, et aegade vaheldumise süsteem töötab esiplaani-informatsiooni sisaldavates lausetes ning ainult oleviku ja lihtmineviku vahel. Vahendatud narratiivides kasutatakse aga palju vahendatust väljendavaid mineviku liitaegu (enneminevik, iseseisev *nud*-partitsiip üksi). Üldjuhul neis narratiivides, kus vahendatust väljendavaid vahendeid kasutati palju, ajaloolist olevikku ei kasutatud. Erandeid oli mõni üksik ning ainult sellistes narratiivides, kus enne ajaloolise oleviku kasutamist oli verbi finiiivormil vahendatust väljendav lisatähendus tekstis varem esinenud vaid korra.

Seega näib, et ajaloolist olevikku on võimalik kasutada vaid tekstides, kus vahendatust finiiivverbiga ei märgita. Süsteem toimib vaid oleviku ja lihtmineviku vahel.

Olevik referaadis. “Eesti keele grammatika” järgi nimetatakse referaadiks lauset või lausest suuremat tekstilõiku, mis refereerib teise isiku (või ka kõneleja enda) kõnet (EKG II: 293). Seega on referaadi puhul tegemist kellegi loodud suulise (või kirjaliku) teksti edasiandmisega. Suulise kõne uurimine avardab veelgi referaadi mõiste piire ning mõningate reservatsioonidega võib väita, et lisaks kõneldud-kirjutatud tekstile saab refereerida ka mõtteid ja tundeid, häälightsusi, intonatsiooni, ilmeid ja liigutusi. Mõtete ja tunnete refereerimist kasutatakse narratiivis enamasti selleks, et tuua esile olukorra erilisust, näidata kuulajale, kuidas olukorda hinnata. Mõtete ja tunnete refereerimist tuleb sagedamini ette 1. isiku narratiivides (vt näide 20), ent võib esineda ka 3. isiku narratiivides. Referaadiga võidakse edasi anda ka kõne kulgu, või kuidas teisiti tõlgendada näites (21) leiduvat referaatosa *ei=et @ haah @ et () @ jah=et=et?*

(20) ma mõtsin=et huvitav=et kuidas ta nii lahke on onju=et=noh,
(.) (21) A: Mugul jaa=jaa=ja=sis Einar Peni oli tuld sis
Muguli juurde=ja. (.) vaadand sis linna peale ja öeld=et, (.)
ja Mugul oli siis öelnud=et ei=et @ haah @ et (.) @
jah=et=et Tartu on ikka päris roheline linn. @

Referaati kasutatakse narratiivis väga palju. Referaadi kasutamine on narratiivis võtteks, mis sarnaselt ajaloolise oleviku kasutamisele lähendab sündmuste toimumise aja kõnelemisajale ning loob efekti, et kõik, millest räägitakse, toimub kõneleja ja kuulajate silme all (Chafe 1994, 217).

Võib-olla seetõttu ongi inglise keele puhul referaadis kasutatav olevik arvatud ajaloolise oleviku alla (vt näiteid Schiffrin 1981): üldjuhul sõltub inglise keeles ajakasutus lause referaatosa saatelause ajakasutusest ning oleviku kasutamine referaadis on selle reegli eiramine.

Eesti keeles, eriti suulises keelekasutuses, on kõige tavalisem, et lause referaatosa on deiktiliselt iseseisev ega sõltu saateväljendi ajakasutusest, nii et referaadis kasutatava oleviku arvamine ajaloolise oleviku hulka ei oleks ehk päris kohane. “Eesti keele grammatika” terminoloogiat kasutades iseloomustab suulist narratiivi siirdkõne, mis kujutab endast refereeritavakeskse

deiksisega kõrvallauset, mis on kaudkõnele sarnaselt saatelausega sidesõnaliselt seotud (EKG II, 295).

Kõige sagedamini kasutataksegi referaadis olevikku, kokku 92 lauses (vt tabel 2). Minevikuaegu kasutati ainult 14 lauses.

Personaalsetes ning vahendatud narratiivides oli referaadist tingitud olevikku enam-vähem ühepalju, vastavalt 10% ja 13% kõigist lausetest.

Kokkuvõttes võib öelda, et erinevalt Biberi väidetust kasutatakse eesti narratiivides olevikku suhteliselt sageli; seda nii ilukirjandusproosas kui suulistes narratiivides.

Olevikku kasutatakse lisaks üldisele olevikuajale veel minevikule viitamisel (ajalooline olevik). Ajaloolist olevikku kasutatakse peamiselt personaalsetes narratiivides ning neis narratiivides, kus ei ole kasutatud teksti vahendatusele viitavaid ajavorme (kindla kõneviisi enneminevikku, *nud*-partitsiipi).

Biberi andmetega võrreldes on aga ilmselt tähtsaim olevikuaja sagedase kasutamise põhjus referaat. Referaati kasutatakse suulistes narratiivides väga sagedasti ning kuna eesti keeles referaatos ei sõltu saateväljendi ajavormist, on referaadis oleviku kasutamine valdav. Olulist vahet personaalsete ning vahendatud narratiivide vahel me ei leidnud.

3.3. Verbivalik

Narratiivides on kesksel kohal *tegevus* (Gülich ja Quasthoff 1985: 170–171). Tegevust väljendatakse keeles tavaliselt tegusõnade (verbide) abil. Seetõttu oleks huvitav teada, milliseid verbe kasutatakse narratiivides kõige sagedamini – see ütleks ehk midagi ka selle kohta, millistest tegevustest kõneldakse narratiivides kõige sagedamini (millised tegevused on narratiivides kõige sagedasemad). Kas verbivalikus on erinevusi narratiivsete ja mittenarratiivsete tekstide vahel? D. Biberi andmetel kasutatakse narratiivides sagedamini kõnelemist väljendavaid avalikke verbe, nt *tell*, *speak*, *say*, *explain*. Kas see kehtib ka eestikeelsetes suulistes narratiivides?

Neile küsimustele vastamiseks analüüsisime 902 narratiivides kasutatud verbi. Kuna sõnavaraliselt on pilt kirju ja materjali

suurte üldistuste tegemiseks väga vähe, toome välja ainult mõningad tendentsid, mis võiksid narratiivis tähendust omada.

Kõige sagedamini kasutatav verb on narratiivides nagu teisteski tekstitüüpides² *olema* (208 kasutusjuhtu), see töötab narratiivides nii põhiverbina kui (veelgi sagedamini) abiverbina. Ülejäänud vähemalt 10 korda esinenud verbidest saame järgmise sagedussõnastiku:

olema 208	minema 29	sõitma 16
tulema 44	rääkima 25	hakkama 13
ütleva 38	vaatama 25	tahtma 12
saama 34	teadma 23	võtma 12
käima 32	pidama 16	nägema 11
tegema 30	mõtleva 16	laskma 11

Esimesed 18 verbi moodustavad kokku 64% kõigist narratiivis kasutatud verbidest. Verb *olema* üksi moodustab juba kõigist kasutatud verbidest 23%. Sageduselt järgmine, *tulema*, aga ainult 5%. Seega ei ole võimalik väita, et narratiivides esineks mingit verbi peale *olema* silmatorkavalt sageli.

Küll aga eristuvad verbide hulgest kaks suurt tähendusrühma: liikumisverbid (*tulema*, *minema*, *käima*, *sõitma*) ning ütlemist väljendavad ning taju- ja tunnetusverbid (*ütleva*, *rääkima*, *vaatama*, *teadma*, *mõtleva*, *nägema*).

Ütlemist väljendavaid verbe (*ütleva*, *rääkima*) oli 18 sagedasema verbi kasutuskordade hulgas kokku 63. Neid verbe võime Biberi terminoloogia järgi (Biber 1988: 242) nimetada ka avalikeks verbideks (*public verbs*), need on verbid, mis tähistavad avalikult jälgitavat tegevust. Selliste verbide kasutamine iseloomustab Biberi (1988: 137) andmetel ka ingliskeelseid narratiive. Ent lisaks neile kasutati eestikeelsetes narratiivides ohtralt taju- ja tunnetusverbe (*vaatama*, *teadma*, *mõtleva*, *nägema*, *tahtma*), neid oli 18 sagedasema verbi kasutuskordade hulgas 64. Neid verbe nimetab Biber terminiga *private verbs* (vt Biber 1988: 242) ning need tähistavad väljastpoolt jälgitamatu mõttetegevust, tunnetust. Biberi uurimuse lõpus avaldatud lisast 3 (lk 246–270) võib näha, et neid verbe kasutatakse enim silmast silma vestlustes

² Vt nt www.cl.ut.ee/ee/tulemusi/sag_lem_1000.kogu.

ning telefonikõnedes. Seega kasutatakse neid kõige sagedamini spontaansetes suulistes tekstides, kust on ju pärit ka meie analüüsitud narratiivid.

Ütlemist väljendavaid ning tunnetusverbe kasutatakse eelkõige referaadi saatelauses (vt näited 20 ja 21 eespool). Kuna referaati esineb narratiivides rohkelt, on see tulemus ka küllalt ootuspärane.

Lisaks võib veel märgata, et modaalverbide osakaal on suhteliselt väike: *saama* esines 34 lauses, *pidama* 16 lauses, *jõudma* ainult 7 lauses. (Neist *saama* ja *jõudma* võivad esineda ka liikumisverbi tähenduses, st mitte modaalverbi tähenduses.) Kirjakeele korpusega võrrelda on kahjuks neid arve väga raske, kuna mahud on väga erinevad. Kui siiski võrrelda näiteks verbide sagedusjärjestust, siis seal on modaalverbe kõige sagedasemate verbide hulgas märksa rohkem: *olemale* järgneb *võima*, *saama*, *omama*, *pidama*, *tulema*, millest vaid *omama* ei ole modaalverb, samuti *tulema* põhitähenduses.

Liikumisverbe oli kasutatud kokku 121 korral (*tulema*, *käima*, *minema*, *sõitma*), seega märkimisväärse osana.

Ka eesti ilukirjandusproosa autorikõnes (Kaasik, Tuldava, Villup, Ääremaa 1977: 17–67) võib esile tõsta liikumiverbide suuremat esinemissagedust võrreldes eesti kirjakeele korpuse andmetega: *minema* ja *tulema* olid *olema* järel kõige sagedasemad verbid ilukirjandusproosas.

tulema, mis kirjakeeles võib samuti töötada modaalverbina, kasutatakse suulistes narratiivides põhitähenduses, st liikumisverbi tähenduses (nt *ja viie minuti pärast tuleb Priit koju*). Modaalverbina kasutati verbi *tulema* vaid ühel korral.

Liikumisverbidel on narratiivides eriline roll, kuna need tähistavad aktiivset ja agenttiivset tegutsemist: liikumine ei toimu iseenesest, vaid kellegi (üldjuhul liikuja enda) tahtest sõltuvalt.

Liikumisverbide kinnistumisele narratiivses tekstitüübis viitavad ka sellised kasutusjuhud, kus liikumisverb markeerib vaid tegevusele suundumist, tegevuse algust (nagu ka faasiverbid, mille ülesandeks on väljendada tegevuse algust või lõppu, vt EKG II: 20 ja näide 24). Tegevus ise, mis võiks ju tähtsamgi olla, kuna kannab põhitähendust, on tavaliselt *ma*-infinitiivis. Samas

on liikumise tähendus neis lausetes säilinud, liikumisverbid ei tööta siin puhaste faasiverbidena:

(22) siis **läksin** tädi poole **õmblema** kunagi, (.)

Seosele faasiverbidega viitavad ka analoogilised konstruktsioonid verbiga *hakkama*, mida võib ilmselt kahtlusteta pidada faasiverbiks (näide 24).

Neid konstruktsioone iseloomustab tegevuse alguse rõhutamine – pikaajaline tegevus või protsess ise ei ole piisav sündmus narratiivi seisukohalt, kuna seal puudub muutuse moment. Seetõttu rõhutatakse sellele tegevusele suundumist ning kasutatakse selleks sageli liikumisverbe, mis toovad muutumise, liikumise, st tegevuse hästi esile (näited 22 ja 23). Lisaks osutab ka *ma*-infinitiiv, mis ajalooliselt on illatiiv, tegevusele suundumisele, selle algusmomendile.

(23) jaa=ja **lähen**=s mina politseijaoskonda **tõestama**

(24) ja=siss (1.0) eh (.) noh mina **hakkasin** seda noormeest **vaatama**, se **hakkas** ka mind **vaatama**. (.)

Narratiivis võidakse kasutada ka *ma*-infinitiivi üksi, nagu näites (25). Selline kasutus on suulistes narratiivides väga harv, ent sagedamini esineb seda muinasjuttudes ja anekdootides. Kas võime seda pidada konstruktsiooni liikumisverb või *hakkama* + *ma*-infinitiiv elliptiliseks variandiks või iseseisvaks ja võib-olla küllalt vanakski narratiivi nähtuseks, pole selge. Antud näites on aga selgelt esil muutuse moment, selle poolest sarnaneb *ma*-infinitiivi iseseisev kasutus eespool vaatluse all olnud konstruktsiooniga.

(25) juhtus selline häda=et. (.) auto järsku **seisma**. (.)

Kokkuvõtteks võime öelda, et verbivalikus torkavad suuliste narratiivide puhul silma:

- 1) sage liikumisverbide kasutus. Liikumisverbid osutavad aktiivsele tegevusele, muutusele ning on seetõttu narratiivi seisukohalt tähtsad;
- 2) ka Biberi poolt märgitud ütlemit väljendavate verbide kasutus, millele võime lisada veel taju- ja tunnetusverbid.

Mõlemat verbide klassi saab seostada referaadi rohke kasutamiseга suulistes narratiivides.

3.4. Sõnajärg

Biber (1988) ei ole oma uurimuses sõnajärge vaadelnud, ent sõnajärje uurijad on mitmetes keeltes täheldanud, et narratiivides kasutatakse sagedamini predikaadiga algavaid lauseid. Seda nähtust on leitud vanainglise keelest (Luraghi 1995; Hopper 1979, 1987), vanaskandinaavia ja ülemsaksa keelest (Hopper 1987), 17. sajandi hispaania keelest ja Piibli heebrea keelest (Myhill 1992), aga ka üsna eksootilistest keeltest nagu tzoztzili keel ja chorti keel (Myhill 1992), malai keelest (Hopper 1987) ja mõningatest austroneesia keeltest (Quakenbush 1992), niisiis tüpoloogiliselt väga erinevatest keeltest. John Myhill (1992) kinnitab, et predikaadialgulised laused on seotud ajaliselt üksteisele järjestatud lausetega, s.t narratiivi sündmusliiniga (esiplaani-informatsiooniga). Seega ei saa me seda nähtust pidada narratiivi seisukohalt ebaoluliseks või kõrvaliseks.

Ka eestikeelsetes suulistes narratiivides kaldutakse rohkem kasutama predikaadiga algavaid lauseid kui teistes tekstitüüpides. Nii on meie materjalis 787st predikaatverbi sisaldavast lausest 31% verbialgulised. L. Lindströmi varasemate andmete järgi on mõningates narratiivsetes allkeeltes predikaadiga algavate lausete osakaal veelgi suurem: Võru murde suulistes narratiivides algas 43% ning Internetist pärit kirjalikes anekdootides 42% lausetest predikaadiga (Lindström 2000: 193–195; 1999, 37–40). Võrdluseks: mittenarratiivsetes keskmurde suulistes tekstides oli see protsent 21 (Võik 1990) ning ajakirjanduslikes ning populaar-teaduslikes kirjalikes tarbetekstides vaid 18 (Tael 1988).

Nii Võru murde tekstid kui anekdoodid sisaldasid rohkem vahendatud ning eriti pärimuslikke tekste, seetõttu võiks järelda, et nähtus on vahendatud narratiividele iseloomulik. Käesoleva artikli aluseks olev materjal seda aga ei kinnita: predikaadiga algavaid lauseid on nii vahendatud kui personaalsetes narratiivides enam-vähem ühepalju, vastavalt 31% ja 30%.

Me ei hakka käesolevas uurimuses täpsemalt vaatlema iga predikaadialgulise lausemalli funktsioone narratiivis eraldi, kuna

sellest võib lugeda mujalt (Lindström 1999, Lindström 2000). Toome välja vaid kaks kõige tähtsamat predikaadialguliste lausete kasutamise põhjust.

1. Verb satub lauses esimesele positsioonile subjekti ellipsi tõttu. See on statistiliselt valdav verbialguliste lausete kasutamise põhjus, kõige valdavam sõnajärgemall on predikaat + laiend (sihitis, määrus või öeldistäide, kokku 16% lausetest), mida esineb pisut sagedamini vahendatud narratiivides. Küllalt palju on ka ainult predikaadist koosnevaid lauseid (10% lausetes), mida on jälle personaalsetes narratiivides rohkem kui vahendatud narratiivides. Niisugused predikaadialgulised laused saavad võimalikuks eelkõige seetõttu, et agent, narratiivis toimuvate tegevuste sooritaja, jääb pikaks ajaks samaks. Sellised laused on kõige tüüpilisemad tegevust edasiviivad laused narratiivis, vt näide (26). Nad võivad sisaldada nii esiplaani-informatsiooni kui taustinformatsiooni.

(26) ostis siis viimase suure triikimislaua,
tuli koju,
oli lõpp õnnes,
pakkis lahti,
pani üles,

2. Teine osa predikaadialgulistest lausetest on sellised, mille puhul öeldis paikneb lause alguses ning alus on lauses tagapool. Sellistes lausetes on tavaliselt alus tuntud, enamasti ka asesõnaline. Seega ei ole tegemist aluse omadustest tingitud pöördjärjega (st alus ei ole uus info lauses või abstraktne), mis on eesti keeles (ja eriti suulises keelekasutuses) üks põhilisi aluse ja öeldise inversiooni põhjusi (Huomo 1994: 35; Tael 1988: 12). Arvesse ei tule ka teine tavaline inversiooni põhjus, mis on eriti oluline kirjakeeles – *verb teisel positsioonil* printsiip (Tael 1988: 40), kuna predikaatverb on esimesel positsioonil.

Näiteks järgmises lühikeses narratiivis (27) on kaks predikaadialgulist aluse ja öeldise inversiooniga lauset, a ja e, kus lause aluseks on *mina*, st alus on tuntud ja asesõnaline.

(27) a) lähen tead=sis mina kurat
b) ja vaatan=et (.)
c) vaatan=et tead

- d) sendmail on jumalast ära surnud (...)
- e) ja tegin mina jälle sendmailile restardi
- f) ja kõik läks jälle käima

Miks kasutatakse taolisi predikaadiga algavaid inverteeritud lauseid? Näib, et predikaadialguliste lausete peamine ülesanne on tõsta narratiivis esile tegevust, muutumist, seega narratiivi seisukohalt kõige tähtsat. Nimelt kannab predikaatverb tegevuse põhitähendust. Lause algust võib aga pidada väga tundlikuks kohaks lauses; just siin võib paikneda näiteks kontrastiivne rõhk, kui tegemist on vastandamisega. Niisiis, predikaatverbi asetamisega lause algusesse muudetakse predikaatverb rõhuliseks, tuuakse see paremini esile, ning selle kaudu rõhutatakse kogu lausega väljendatavat tegevust.

Seesuguseud predikaadialgulisi lauseid kasutatakse nii personaalsetes kui ka vahendatud narratiivides enam-vähem ühepalju. Tänapäeva narratiivides paiknevad sellised predikaadialgulised laused narratiivi rõhulistel, tähtsatel kohtadel, nt narratiivi tegevustiku algul ning tegevustiku arengu tähtsamate etappide algul. Seetõttu võib arvata, et nende lausete üks funktsioon on ka narratiivi liigendamine. Osutatakse sündmustiku tähtsamatele punktidele: tõstetakse esile narratiivi seisukohalt olulisemaid, muutusi sisaldavaid tegevusi.

Näites (27) on selline lause narratiivi esimene lause (a), millega sündmustik algab. Teine predikaadialguline aluse ja öeldise inversiooniga lause (e) paikneb narratiivi kulminatsiooni osas, kus saabub olukorrale lahendus, seega samuti teksti seisukohast väga olulises positsioonis.

Niisuguse sõnajärje kasutamine ei ole narratiivis obligatoorne (st ei esine väga sageli, kokku vaid 3–4% lausetest), ent on üks vahendeid, millega antakse märku, et tegu on just narratiiviga.

Millised tegurid lisaks narratiivsele tekstiüübile võiksid sellise sõnajärje kasutamist narratiivis mõjutada, pole selge. Võimalik, et mõjutajaks on veel narratiivi esitaja omadused (suhtlemisanne, narratiivide esitamise oskus ning kogemused).

Kokkuvõte

Käesolev uurimus erineb mitmeti D. Biberi (1988) poolt tehtud statistilisest uurimusest. Statistilised järeldused on tehtud küllalt väikse materjalikogu põhjal ning neid ei saa seetõttu väga veenvateks pidada. Seda puudust oleme üritanud korvata mikroanalüüsiga, et leida uuritud nähtuste esinemise põhjused ja tingimused. Vaatlesime kolme Biberi poolt esitatud valdkonda, mille puhul narratiivil on omad eelistused: pronoomenite kasutust, aegade kasutust, verbivalikut; lisaks neile veel sõnajärge.

Selgub, et võrreldes Biberi andmetega on eesti suulistes narratiivides statistilised eelistused teistsugused. Selle üheks põhjuseks on kindlasti erinev uurimismaterjal: Biberi järeldused narratiivsete tekstide kohta põhinevad ilukirjandusel, meie järeldused suulistel narratiividel. Kohati ilmnevad ka erinevused eesti ja inglise keele vahel: eesti keeles kasutatakse ka ilukirjandusproosas J. Tuldava (1978) andmetel enam olevikku kui inglise keeles.

Statistilised eelistused võivad erineda ka sõltuvalt sellest, mis tüüpi narratiiviga on tegemist (personaalne või vahendatud narratiiv) ning missuguse narratiiviosaga on tegemist (esiplaanivõi taustinformatsioon).

Eesti suuliste narratiivide erijooned võime kokkuvõttes siduda nelja suure valdkonnaga. Kaks neist tulenevad juba narratiivi definitsioonist, need on narratiivi minevikulisus ning tegevuse esiletõstmine. Kolmas suur valdkond on seotud tekstide allikaga: kas tekstid on vahendatud või mitte, neljandaks mõjutab ka tekstide suulisus ja seotus suhtlussituatsiooniga, ka argisus, st mitteformaalne suhtlussituatsioon.

1. Minevikulisus. Minevikulisusest on tingitud rohke mineviku- aegade kasutus, lisaks sellele ka minevikule viitava ajaloolise oleviku kasutus.

Minevikuaegade kasutusega on väga tihedalt seotud vahendatus: teatud minevikuvormid (kindla kõneviisi enneminevik, *nud*-partitsiip) on omandanud narratiivis vahendatuse tähenduse. Kui kindla kõneviisi enneminevikku võidakse mõningatel juhtu-

del kasutada ka vahendatuse lisatähenduseta, siis iseseisvat *nud*-partitsiipi kasutatakse ainult vahendatuse märkimiseks.

2. Vahendamine. Vahendatusest on tingitud ka pronoomenite valik: kui vahendatud narratiivides viidatakse peamiselt 3. isikule, siis personaalsetes narratiivides on keskmes enamasti kõneleja (= sündmustes osalenu), keda tähistab 1. isiku pronoomen. Vahendamiseiga on seotud ka referaat (teksti, tunnete, mõtete vahendamine) ning sellega seotud rohke ütlemit väljendavate verbide (ning osalt ka taju- ja tunnetusverbide) kasutus.

3. Tegevuse esiletõstmine. Tegevuse esiletõstmisest narratiivis on tingitud liikumisverbide suhteliselt sage kasutamine ning liikumisverbidega seotud konstruktsioonide (liikumisverb + *ma*-infinitiiv) kasutamine.

Tegevuse esiletõstmisest on tingitud ka predikaadialguliste lausete suhteline rohkus narratiivis (võrreldes teiste tekstitüüpidega).

4. Tekstide suulisus ja argisus. Lisaks on näha, et ka tekstide suulisusel / spontaansusel ja argisusel on oma mõju narratiivi keelekasutusele. See ilmneb näiteks verbivalikus: narratiivis kasutatakse ohtralt taju- ja tunnetusverbe (Biber: *private verbs*), mis Biberi uurimuse põhjal on iseloomulikud pigem silmast silma vestlustele ning argistele telefonikõnedele.

Ka 1. isiku pronoomenite sage kasutus on mõnevõrra tingitud suhtlussituatsioonist ning on seega silmast silma vestlustele iseloomulik.

Uuritud narratiivides kasutatavad vahendatusele viitavad verbivormid on iseloomulikud mitteformaalsetele tekstidele (kindla kõneviisi enneminevik, *nud*-partitsiip), samas kui P. Toometi andmetel formaalsetele tekstidele iseloomulik *vat*-tunnuseline kaudne kõneviis puudub.

KIRJANDUS

- Biber, Douglas 1988.** Variation across Speech and Writing. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, Gillian; Yule, George 1983.** Discourse Analysis. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chafe, Wallace 1994.** Discourse, Consciousness, and Time. The University of Chicago Press.
- EKG I = Mati Ereht, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael ja Silvi Vare 1995.** Eesti keele grammatika I. Morfologia. Sõnamoodustus. Tallinn.
- EKG II = Mati Ereht, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael ja Silvi Vare 1993.** Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: kiri. Tallinn.
- Gülich, Elisabeth; Quasthoff, Uta M. 1985.** Narrative analysis. – Handbook of Discourse Analysis, Vol. 2. Ed. T. A. van Dijk. London. 169–197.
- Hopper, Paul J. 1979.** Aspect and foregrounding in discourse. – Syntax and Semantics, Vol 12. Discourse and Syntax. Ed. T. Givon. New York: Academic Press. 213–241.
- Hopper, Paul J. 1987.** Stability and change in VN/NV alternating languages: a study in pragmatics and linguistic typology. – The Pragmatic Perspective. Selected Papers from the 1985 International Pragmatics Conference. Eds. J. Verschueren, M. Bertucelli-Papi. Amsterdam/Philadelphia. 455–476.
- Huumo, Tuomas 1994.** Näkökulmia suomen ja viron sanajärjestyseroihin. – Lähivertailuja 8. Suomalais–virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.–9.5.1994. Toim. H. Sulkala, H.Laaneakask. Oulu. 21–39.
- Kaasik, Ü.; Tuldava, J.; Villup, A.; Ääremaa, K. 1977.** Eesti tänapäeva ilukirjandusproosa autorikõne lekseemide sagedussõnastik. – Töid keelestatistika alalt II. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 413. 5–140.
- Labov, William 1972.** The Transformation of experience in narrative syntax. – Language in the Inner City. Philadelphia. 354–396.
- Labov, William; Waletzky, Joshua 1967.** Narrative analysis: oral versions of personal experience. – Essays on the Verbal and Visual Arts. Ed. J. Helm. Seattle/London. 12–44.
- Lindström, Liina 2000.** Narratiiv ja selle sõnajärg. – Keel ja Kirjandus 3, 190–200.

- Lindström, Liina 1999.** Sõnajärg eesti narratiivides. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Luraghi, Silvia 1995.** The pragmatics of verb initial sentences in some ancient Indo-European Languages. – *Word Order in Discourse. Typological Studies in Language*, Vol. 30. Eds. P. Downing, M. Noonan. Benjamins. 355–386.
- Muizniece, Liena; Metslang, Helle; Pajusalu, Karl 1999a.** Past participle finitization in Estonian and Latvian. – *Estonian: Typological Studies III*. Ed. M. Erelt. Tartu. 128–157.
- Muizniece, Liena, Metslang, Helle; Pajusalu, Karl 1999b.** Eesti ja läti keele mineviku partitsiibi finiidistumine. – *Keel ja Kirjandus* 8, 522–534.
- Myhill, John 1992.** Word order and temporal sequencing. – *Pragmatics of Word Order Flexibility*. Ed. D. Payne. Benjamins. 265–278.
- Quakenbush, J. Stephen 1992.** Word order and discourse type: an Austronesian example. – *Pragmatics of Word Order Flexibility*. Ed. D. Payne. Benjamins. 279–304.
- Schiffirin, Deborah 1981.** Tense variation in narrative. – *Language* 57 (1), 45–62.
- Schiffirin, Deborah 1987.** *Discourse Markers*. Cambridge University Press.
- Tael, Kaja 1988.** Sõnajärjemallid eesti keeles (võrrelduna soome keelega). Tallinn.
- Toomet, Piret 1999.** Kaudne kõneviis tänapäeva eesti keele suulistes tekstides. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Toomet, Piret 2000.** Mõnest kaudsuse väljendamise võimalusest tänapäeva eesti keeles – *Keel ja Kirjandus* 4, 251–259.
- Tuldava, J. 1978.** Sõnavormide esinemus eestikeelses tekstis. – Eesti keele sõnavarastatistika probleeme. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 446, Tartu. 107–126.
- Võik, Ilona 1990.** Spontaanse kõne süntaktilisi erijooni. Diplomitöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Wolfson, Nessa 1979.** The Conversational historical present alternation. – *Language* 55, 168–182.